UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Op de drempel van de stad

Hoe de stad vorm krijgt in tussenruimtes

Kaulingfreks, F.N.A.

Publication date
2023

Document Version
Final published version

License
CC BY-NC-ND

Link to publication

Citation for published version (APA):
Kaulingfreks, F. N. A. (2023). *Op de drempel van de stad: Hoe de stad vorm krijgt in tussenruimtes*.

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:12 Nov 2026

Op de drempel van de stad. Hoe de stad vorm krijgt in tussenruimtes.

Oratie

Prof. dr. F.N.A. Kaulingfreks, bijzonder hoogleraar Grootstedelijke problematiek in het bijzonder gericht op Amsterdam (Wibautleerstoel) in de Faculteit der Maatschappij en Gedragswetenschappen: *Op de drempel van de stad. Hoe de stad vorm krijgt in tussenruimtes*.

Uitgesproken op 30 november 2023, Amsterdam

Universiteit van Amsterdam

Mijnheer de Rector Magnificus,
Mevrouw de decaan,
Leden van het curatorium van de Wibautleerstoel,
Geachte toehoorders,

Twee jonge vrouwen vertelden recent twee contrasterende verhalen over de Bijlmer. Sarah Lee, 21 jaar, scoorde een dikke hit met het nummer Bims, haar ode aan de Bijlmer[1]. Ze zingt over de wijk waarin ze opgroeide, de busroute via Kraaiennest naar Holendrecht die ze wel kan dromen. Ze zingt over een Amsterdams stadsdeel vol creativiteit en innovatie, waar iedereen welkom is. 'De Bijlmer is een deel van wie ik ben, dus daarom vergeet ik nooit waar ik vandaan kom', zingt ze trots. Dit nummer werd de soundtrack van talloze TikTok filmpjes waarin andere jongeren lieten zien waarom zij trots op zichzelf en hún Bims zijn. Veel van die filmpjes werden gemaakt in reactie op een ander verhaal over de Bijlmer, van de 23-jarige Mette Maria. Zij bracht haar semi-autobiografische debuutroman Mimosa uit, over een jonge kunstacademiestudente die is opgegroeid in Amsterdam Zuid (Van Dijk, 2023). De eerste regels van het boek luiden: "Mijn moeder gaat een huis voor me kopen. Ze heeft vierhonderdduizend euro over en we zoeken een leuk appartement, ergens in Amsterdam. Ik wil in de Bijlmer wonen, zodat ik al mijn zwarte buurmannen kan neuken. Ik vraag me af of mijn moeder dat doorheeft wanneer ik haar probeer over te halen haar centen in die mistroostige flatgebouwen te investeren. Ik denk het niet." Sarah Lee zei over het boek Mimosa op jongerenradiozender FunX: "Het is jammer, want er zijn heel veel mensen die niet zo zijn als het stereotype, en nu moeten mensen uit de Bijlmer veel meer moeite doen om weer het tegendeel te bewijzen"[2].

Twee verhalen over de Bijlmer, verteld door twee jonge Amsterdammers, waarin niet alleen hun identiteit, maar ook hun positie ten opzichte van anderen en hun omgeving doorklinken. De een herhaalt de overbekende, stigmatiserende verbeelding van de Bijlmer. De ander probeert juist de beeldvorming van haar stadsdeel terug te veroveren op de fantasieën van een publiek dat er geen persoonlijke connectie mee heeft. Voor mij illustreert het contrast tussen deze verhalen de grote ongelijkheid tussen de levens van bewoners in de stad.

Sociaal geografen Fenne Pinkster, Wouter van Gent en Rivke Jaffe leggen in hun werk uit dat het negatieve imago van de Bijlmer gevoed wordt door stereotype beelden van geracialiseerde en geseksualiseerde anderen, armoede, criminaliteit en verloedering (Pinkster, Ferier & Hoekstra, 2020; Van Gent & Jaffe, 2017). Aan sommigen blijft dit territoriale stigma sterker kleven dan aan anderen. Mensen van kleur, mensen die praktisch zijn opgeleid of een lager inkomen hebben worden vaker vereenzelvigd met het negatieve beeld van hun wijk. Witte mensen met meer privileges die in nieuwere, duurdere huizen wonen kunnen zich makkelijker van stereotypen distantiëren. Sterker nog, terwijl sommige bewoners het gevoel hebben continue te moeten compenseren voor de negatieve reputatie van hun buurt, lijken anderen daar juist status aan te ontlenen. Precies dat zien we terug in het verhaal over de Bijlmer van Mette Maria. Tegelijkertijd laat het verhaal van Sarah Lee zien dat er juist vanuit de stedelijke marge verzet wordt geboden tegen mainstream beeldvorming die uitsluitend werkt. Wie zich bevindt in de marge verhoudt zich altijd tot de eigen positie én tot het centrum waar de norm

[1] Zie: Sarah-Lee scoort op TikTok met haar lied 'Bims': "Deed een dutje, werd wakker en was viraal!" - AT5
[2] Zie: Ophef om "racistisch en stereotyperend" boek 'Mimosa' van Mette Mari: "Hoop dat dit een (hele slechte) grap is" - FunX.nl

wordt bepaald van wat goed, productief en geaccepteerd is. Dit impliceert een constant heen en weer bewegen tussen verschillende, ongelijke posities. De zwarte feministische denker en activiste bell hooks stelt dat we een perspectief nodig hebben dat ontstaat tússen het centrum en de marge om machtsongelijkheid te begrijpen, omdat we daar van binnen naar buiten en van buiten naar binnen kunnen kijken (hooks, 2015). Om de uitsluitende effecten van de norm kritisch te kunnen bevragen moeten we weten hoe de norm tot stand komt én de geleefde ervaring kennen van mensen die afwijken van de norm. Het is dit tussenperspectief dat ik in mijn onderzoek beoog in te zetten om stedelijke ongelijkheid te begrijpen en te bestrijden.

Stedelijke ongelijkheid

Stedelijke ongelijkheid is een van de meest urgente vraagstukken van deze tijd. Deze drie kaartjes uit de laatste 'Staat van de Stad' maken de samenhang tussen sociaaleconomische en ruimtelijke ongelijkheid in Amsterdam duidelijk[3]. Hier zien we het aandeel van de woningvoorraad dat is toegewezen aan kwetsbare huishoudens:

Afb. 1.12 Aandeel van de woningvoorraad dat is toegewezen aan kwetsbare huishoudens, per buurt, 2017-2021

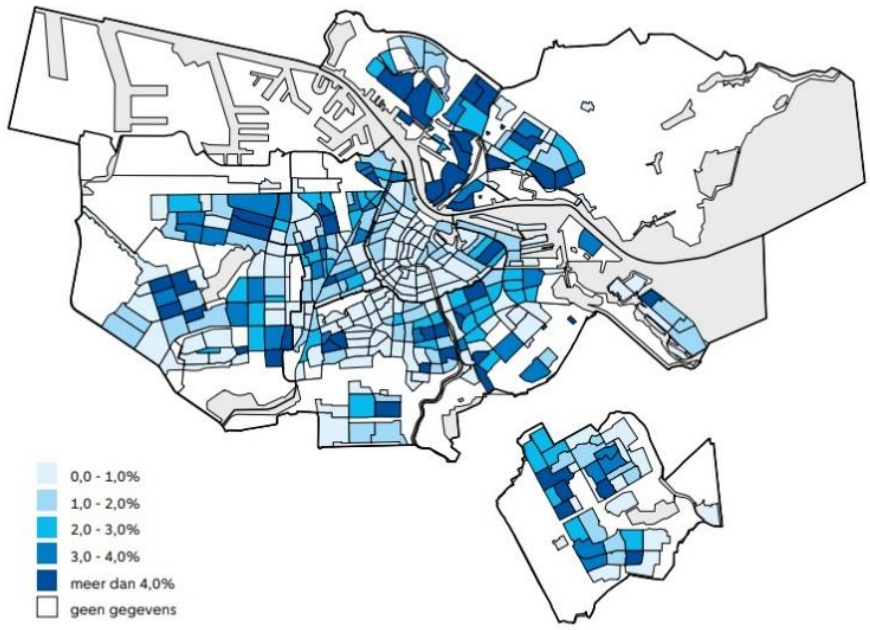

[3] Zie: De Staat van de Stad Amsterdam XII: ongelijkheid neemt toe | Website Onderzoek en Statistiek

Hier het gestandaardiseerd besteedbaar inkomen van huishoudens:

Afb. 9.3 Gestandaardiseerd besteedbaar inkomen Amsterdamse huishoudens naar wijk (exclusief studentenhuishoudens), 2021

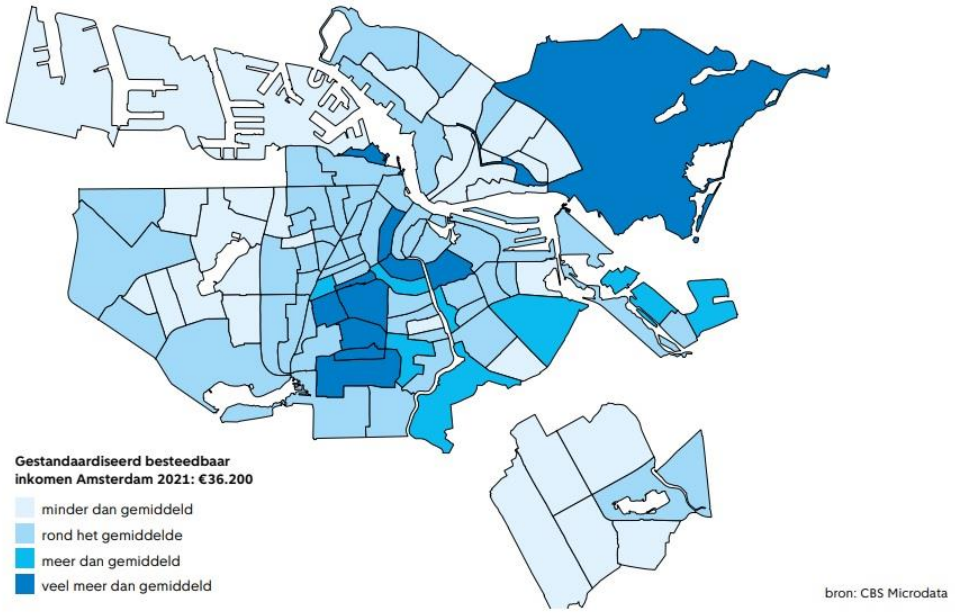

En hier de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022:

Afb. 12.7 Opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022, per wijk (procenten)

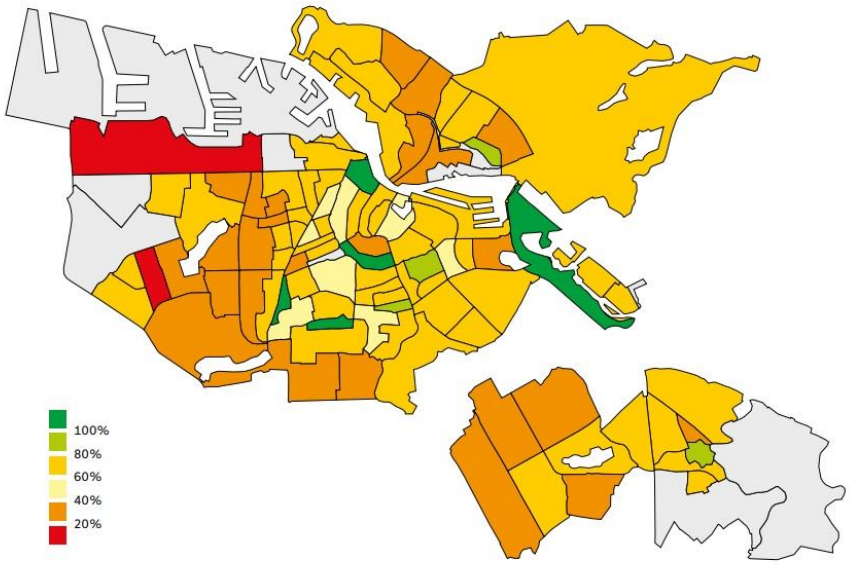

We zien dat op drie verschillende gebieden - wonen, inkomen en politieke participatie - duidelijke verschillen zichtbaar zijn tussen het Amsterdam binnen de ring en het Amsterdam buiten de ring.

In relatie tot deze stedelijke ongelijkheid wordt regelmatig gesproken van een groeiende kloof. Ik benoemde al de kloof tussen het centrum en de randen van de stad, maar de kloof

tussen leef- en systeemwereld, of tussen burger en overheid wordt misschien nog wel vaker genoemd als probleem[4]. Met name bewoners van achtergestelde wijken hebben steeds minder vertrouwen in het vermogen van de overheid om oplossingen te vinden voor de ongelijke verdeling van welvaart en welzijn, en de ongelijke toegang tot voorzieningen in de stad[5] (Vermeulen, Kaulingfreks & Redan, 2022). De gemeente probeert het tij te keren door juist aan de randen van de stad in te zetten op meer zeggenschap van bewoners. Daarom wordt nu in Zuidoost, net als in Nieuw-West en in Noord, nieuw langetermijnbeleid ontwikkeld dat het leven van bewoners structureel moet verbeteren over een periode van twintig jaar[6]. De ambitie is dat dit beleid echt in cocreatie wordt gemaakt. Afgelopen zomer nam Saundra Williams, de directrice van het Masterplan Zuidoost, echter teleurgesteld afscheid. In een interview in Het Parool zei ze het volgende: “Mijn rol was om twee werelden met elkaar te verbinden en samen naar oplossingen te zoeken. Aan de ene kant de systeemwereld waarin alles draait om procedures, kaders, richtlijnen, protocollen. Aan de andere kant de leefwereld waarin het gaat over beleving, emotie, behoeften. Over levens, waar mensen willen dat hun kinderen naar een goede school kunnen, dat het afval wordt opgeruimd, dat het veilig is in de buurt. Dat botst.”[7] Volgens Williams lukt het nog onvoldoende om bewoners écht inbreng te geven in het Masterplan. Enerzijds omdat de overheid zich vooral wilde richten op achterstanden, armoede en criminaliteit, maar minder oog had voor het erkennen van cultureel erfgoed en het doorzettingsvermogen van bewoners om een beter bestaan op te bouwen. Anderzijds omdat bewoners heel weinig vertrouwen hadden in de overheid en de gemeente vooral als ‘de vijand’ zagen. “Om te kunnen verbinden, moeten we eerst een gesprek voeren over de denkbeelden die we van elkaar hebben”, stelde Williams. Ze maakt een belangrijk punt hier: om oplossingen te vinden voor stedelijke ongelijkheid zullen beleidsmakers zich moeten verdiepen in de ervaringen en perspectieven van bewoners. En bewoners zullen meer inzicht moeten krijgen in de kaders en denkstructuren van beleidsmakers om daadwerkelijk als gelijkwaardige partners deel te kunnen nemen aan beleidsontwikkeling.

Het beeld van de kloof tussen leef- en systeemwereld helpt om aan te kaarten dat mensen zich vervreemd of benadeeld voelen door beleid dat geen rekening houdt met hun ervaringen, maar het helpt niet om preciezer te begrijpen hoe ongelijkheid ontstaat. Ongelijkheid ontstaat immers niet zomaar, daar ergens aan die andere kant van de kloof, op onbekend terrein waar we zelf geen invloed op hebben. Twee homogene werelden met een kloof ertussen is een te simpele voorstelling van zake. We zullen ín de kloof moeten springen, en moeten bestuderen wat daar gebeurt in relaties waarbij het handelen van de één effect heeft op het leven van de ander. We hebben een analyse nodig van de ongelijke machtsverhoudingen die niet alleen bestaan tussen verschillende groepen bewoners, maar ook tussen burger en overheid, én tussen de verschillende actoren die samen de overheid vormen. Beleidsmakers zijn op specifieke manieren gesitueerd in de samenleving, en hun positie beïnvloedt hun perspectief en keuzes. Bovendien verhouden mensen zich ook binnen de overheid in verschillende ongelijke relaties tot elkaar. Ook bewoners hebben verschillende ervaringen en belangen

[4] Zie o.a.: Ontsluit het organisatiekapitaal van ‘spreidstandburgers’ – Sociale Vraagstukken en Ambtenaren, bekijk de wereld vanuit een ander perspectief – Sociale Vraagstukken en Lees en luister de Van Slingelandtlezing 2022 terug - Vereniging voor Bestuurskunde

[5] Zie: Alle Amsterdammers zijn gelijk, maar wie verder van de Stopera woont, lijkt er minder toe te doen | Het Parool

[6] Zie: ZO=Zuidoost - ZO= Zuidoost (zoiszuidoost.nl), Nationaal Programma Samen Nieuw-West en Aanpak Noord - Gemeente Amsterdam

[7] Zie: Saundra Williams vertrekt na een strijd van 2,5 jaar bij Masterplan Zuidoost: ‘Ik hou hoop, maar het wantrouwen is groot’ | Het Parool

afhankelijk van hun maatschappelijke positie. Hoe komt beleid in de praktijk tot stand en hoe ervaren bewoners de uitwerking van beleid in hun alledaagse leven?

De gemeente heeft mij gevraagd om in het kader van de bijzondere Wibautleerstoel onderzoek te doen naar vernieuwde democratische verhoudingen ten behoeve van het versterken van gemeenschapszin, zeggenschap en kansengelijkheid. Om recht te doen aan deze opdracht bekijk ik de stad vanuit meervoudig perspectief in het besef dat verschillende perspectieven zich niet op een eenduidige of vrijblijvende manier tot elkaar verhouden. Dit maakt cocreatieve, democratische samenwerking tussen burgers en overheid ingewikkeld, zoals te zien is in het geval van het Masterplan Zuidoost. Tegelijkertijd ontstaan er in de relatie tussen bewoners onderling, en tussen bewoners en overheid, nieuwe ideeën over hoe ongelijke machtsverhoudingen doorbroken kunnen worden. Hoe kunnen relaties tussen bewoners, maatschappelijk middenveld en overheid bijdragen aan meer invloed, welvaart en welzijn voor bewoners die nu het meest te lijden hebben onder stedelijke ongelijkheid? In het vervolg van mijn oratie zal ik ingaan op deze vraag. Ik begin met wat meer uitleg over het perspectief waarmee ik in mijn onderzoek naar de stad kijk.

De stad als sociaal weefsel

Belcampo schreef in 1959 het verhaal *Avontuur in Amsterdam*. Hij had een opdracht gekregen die je enigszins zou kunnen vergelijken met de opdracht die ik met deze bijzondere leerstoel heb meegekregen. Ook hij vond het geen gemakkelijke opdracht, maar Belcampo kwam op een lumineus idee. Ik lees u het begin voor van het verhaal:

“Door de opdracht van het gouvernement, een stuk te schrijven, waarin het karakter van Amsterdam werd uitgebeeld, geraakte ik in een niet geringe verlegenheid. Hoe is het mogelijk, dacht ik, een stad, ook al heeft men er jaren gewoond, tot op de bodem te kennen. Wat weet men van zijn buurman, van zijn vrienden, van zijn eigen kinderen? Zij zijn vreemden.

Zodra iemand iets doet wat jij nooit gedaan zou hebben of al zegt hij maar iets wat jij nooit gezegd zou hebben, is hij een vreemde, staat hij eigenlijk voor jou gelijk met een krankzinnige. En dan een stad vol zulke mensen, een warnet van duizend kilometer straat met achter elk raam een wereld. En dan een stad als Amsterdam.

Hoe moest ik toch met die opdracht aan?

Dat ik hem uit zou voeren stond vast, hoe dan ook. Als de regering iets van je verlangt wordt dat een nationale zaak en telt het belang van de enkeling niet meer mee.

En ik zou hem goed uitvoeren. […] Ik had een plan bedacht […] dat mij zou laten doordringen tot in het merg van de stad. Ik kon het niet uitvoeren op mijn eigen houtje, daarvoor was het een veel te bijzonder plan. Dit plan kon alleen verwezenlijkt worden door mij rechtstreeks te wenden tot het Opperwezen.

Het kwam hierop neer. […] wanneer ik nu eens alle levensdagen die mij restten opgebruikte in één keer, op één dag. Op een mooie voorjaarsdag. Niet zo dat er duizenden van mij door de stad liepen […]. Ik dacht me te verspreiden over even zoveel Amsterdammers om zo met ieder van hen die prachtige voorjaarsdag mee te beleven, met hun daden, hun gedachten, hun gevoelens, hun herinneringen, kortom in hen.

Als ik daarna weer bij elkaar kwam, dán zou ik pas naar waarheid kunnen zeggen: nu ken ik de stad."

En zo geschiedt het. Belcampo maakt een deal met het Opperwezen, en gedurende een mooie voorjaarsdag verzamelt hij de herinneringen van tienduizend willekeurige Amsterdammers in één keer. In dit verhaal beschrijft Belcampo dé ultieme manier om de kloof tussen het zelf en de ander te overbruggen en zo vat te krijgen op de geleefde stad Amsterdam in al haar verscheidenheid. Helaas ben ik wetenschapper en geen romancier zoals Belcampo, en acht ik mezelf niet in staat om eenzelfde deal met het Opperwezen te sluiten om aan míjn opdracht te kunnen voldoen. Wat dit verhaal me wel laat zien zijn twee dingen: dat je de stad pas leert kennen als je beseft dat ze niet uit je eigen perspectief, én al het andere bestaat, maar uit oneindig veel ervaringen en perspectieven. Én dat een oprechte nieuwsgierigheid en bereidheid om je te verplaatsen in de ander belangrijk is om mechanismen van stedelijke ongelijkheid te doorbreken. Pas wanneer we in staat zijn om de stad te zien vanuit het perspectief van de ander kunnen we leren hoe ze verschillend ervaren wordt, en hoe onevenredig de verdeling van middelen en voorzieningen is.

Kortom: de stedelijke realiteit is meervoudig, complex en diffuus. Ik beschouw de stad als een sociaal weefsel, een ecosysteem waarin verschillende identiteiten, posities en plaatsen zich op allerlei manieren tot elkaar verhouden. Wat mij interesseert is wat er in de tussenruimtes gebeurt, daar waar ze elkaar ontmoeten, waar het schuurt of samenvalt, waar conflicten en contradicties ontstaan, of waar juist ruimte is voor compassie en creatieve oplossingen. Waar ik de komende jaren onderzoek naar wil doen is hoe de stad zich vormt in die tussenruimtes. Ik wil patronen in het sociaal weefsel van de stad verkennen, ontdekken hoe verschillende sluiproutes en levenspaden elkaar kruizen en met elkaar verknoopt raken, maar ook nagaan hoe er gaten ontstaan in dat sociaal weefsel, en wie er door de mazen van het net vallen.

Ik wil er voor waken om niet in een andere tegenstelling tussen twee werelden te vervallen die vaak wordt aangehaald als het over de stad gaat: tussen wat stadssocioloog Richard Sennett de *ville* en de *cité* noemt, de geleefde en de gebouwde stad (Sennett, 2019). De geplande stad - de *ville* - is ook altijd het leefgebied van ongeplande gemeenschappen en activiteiten - de *cité* - die zich nooit laten inperken of beperken door de tekentafels van planologen, stedenbouwkundigen, architecten en projectontwikkelaars. Tegelijkertijd hebben gemeenschappen wel ontworpen infrastructuur, publieke ruimte en woonvoorzieningen nodig om een menswaardig bestaan te kunnen leiden in de stad. Zo wordt de *ville* mede vormgegeven door de *cité* en vice versa. In het ecosysteem van de stad beïnvloeden verschillende materiële en immateriële factoren elkaar op verschillende niveaus; individueel, collectief en systemisch. Die factoren zal ik niet afzonderlijk, maar in samenhang met elkaar onderzoeken. Ik analyseer hoe maatregelen die op systemisch niveau genomen worden doorwerken op gemeenschappen en individuen, en hoe het handelen van individuen en gemeenschappen beslissingen op systemisch niveau informeren.

In lijn met dit sociaal ecologische perspectief, en om recht te doen aan de relatie tussen de ruimtelijke en de sociale dimensie van de stad, stel ik in mijn onderzoek tussenruimtes en tussenpersonen centraal. Ik beoog te onderzoeken hoe gemeenschappen zich vormen in stedelijke tussenruimtes, hoe daar praktijken van solidariteit ontstaan om mensen te beschermen tegen de negatieve effecten van stedelijke ongelijkheid en welke rol tussenpersonen spelen in het werken aan oplossingen hiervoor. Ik zal toelichten hoe ik invulling geef aan de concepten tussenruimtes en tussenpersonen, en de rol die zij spelen in samenwerkingspraktijken tussen overheid en bewoners. Tot slot zal ik vertellen waarom ik hoop dat mijn onderzoek bij zal dragen aan een 'tussendenken' over een solidaire en inclusieve stad van de toekomst.

Tussenruimtes

Tussenruimtes kunnen plekken zijn die buiten stadsplanning om gebruikt worden op onverwachte manieren, of ontmoetingsruimte bieden aan gemeenschappen die afwijken van de norm. Het kan een echte plek zijn, of ruimte in onze verbeelding van de stad die verzet tegen uitsluiting en uitbuiting mogelijk maakt.

In zijn recente boek *The Smooth City* zet stadsonderzoeker René Boer uiteen hoe 'aanharking' de complexiteit en meervoudigheid van de stad poogt te reduceren tot eenheidsworst (2023). Die voelt comfortabel aan voor een middenklasse die graag eten laat bezorgen, houdt van hoge kwaliteit natuurstenen trottoirs en terrassen die zijn afgezet met vierkante, grijze bloembakken met olijfbomen. Tegelijkertijd heeft dit proces van stedelijke polijsting een uitsluitend effect op de flitsbezorgers die het eten rondbrengen en de schoonmakers die het trottoir schoonspuiten. Zij kunnen zich geen leven veroorloven in de wijken waar de mensen wonen die hun diensten gebruiken. In de gelikte stad dragen *gated communities*, camera surveillance, pleinen vol met commerciële terrassen, en *hostile architecture* die daklozen moet weren, er aan bij dat er steeds minder ruimte is voor onvoorspelbare ontmoetingen tussen mensen uit verschillende sociale klassen. De *smooth city* wordt niet alleen minder toegankelijk voor mensen die minder geld te besteden hebben, ook voor mensen die queer zijn, van kleur zijn of op andere manieren afwijken van de norm. Boer benoemt 'poreusheid', het creëren van openingen in het gladde, rimpelloze oppervlak van de gepolijste stad, om ruimte toe te laten voor het verschil, de spontaniteit en de ambiguïteit die horen bij het stadsleven. Wanneer we accepteren dat de stad altijd onaf is, ontstaan mogelijkheden voor sociale verandering.

Wat Boer poreusheid noemt, wordt door andere onderzoekers, zoals sociaal geograaf Stavros Stavrides, een tussenruimte genoemd (Stavrides, 2015). Het ligt voor de hand om bij stedelijke tussenruimtes te denken aan culturele vrijplaatsen die vaak aan de nog niet ingevulde rafelranden van de stad ontstaan. Zoals het Groene Veld in Amsterdam Noord, waar ik afgelopen zomer op een festival niet alleen oude vrienden uit de kraakscene maar ook een hele groep ambtenaren van de afdeling openbare orde en veiligheid tegen kwam. Maar het kunnen ook plekken zijn die op onverwachte manieren gebruikt worden buiten hun oorspronkelijk functie om, zoals de gymzaal van een woon-werkpand in Oost die tijdens de corona lockdowns dienst deed als huiskamer voor ongedocumenteerde jongeren, toen zij overdag nergens meer terecht konden (Wissink, 2021).

Om uit te leggen hoe deze tussenruimtes zich tot elkaar en de rest van de stad verhouden gebruikt Stavrides de metafoor van de drempel (Stavrides, 2015). Drempels worden vaak als scheidslijn gezien tussen een binnen en buiten, een hier en daar, het eigene en het andere. De drempel is tegelijkertijd ook een plek van verbinding. Daarom worden ze in veel culturen gezien als het symbool voor liminale ruimtes, het overgangsgebied tussen twee ontwikkelingsstadia (Turner, 1987). Precies op de drempel, waar de ene sociale identiteit al is losgelaten en de andere zich nog niet heeft uitgekristalliseerd kunnen mensen even buiten sociale hiërarchieën staan en elkaars gelijken zijn. Het is daar, op de drempel van de stad, waar ruimte ontstaat voor gemeenschappen van mensen die van elkaar verschillen én gelijkwaardig aan elkaar zijn. Drempels zijn volgens Stavrides sociaal-ruimtelijke 'vondsten van gelijkheid'.

In het werk van Stavrides klinken echo's door van de Franse poststructuralistische denker Jean-Luc Nancy. Onze identiteiten en maatschappelijke posities zijn altijd relationeel en nooit helemaal af volgens hem (Nancy, 2000). Ze worden als het ware gevormd in een tussenruimte tussen het zelf en het andere, op een drempel die we kruizen in een constante beweging van de ene bestemming naar de andere. Volgens Nancy zijn onze relaties met anderen niet toegevoegd aan een eigen, zelfstandig bestaan dat er al eerder was. We 'zijn' niet simpelweg in de wereld. We zijn altijd 'met' anderen, en daarmee ook altijd in gemeenschap, ook al is dat met anderen die fundamenteel van ons verschillen (Nancy, 1991). Samenleven is dan ook niet altijd gezellig, eensgezind of conflictloos. Daarom wil ik de komende tijd onderzoeken hoe in de tussenruimte gemeenschappen vorm krijgen die uitgaan van zowel gelijkwaardigheid als meerstemmigheid, zonder conflict en ongemak te ontkennen. Ook wil ik onderzoeken hoe er vanuit die tussenruimtes een tegenwicht geboden kan worden aan uitsluiting, verdringing en onderdrukking. Juist omdat in de tussenruimte tussen het vertrouwde en het vreemde het besef kan ontstaan dat we de stad met elkaar delen, en daarmee niet alleen verantwoordelijk zijn voor ons eigen welzijn, maar ook voor dat van anderen.

Eigenaarschap

Tussenruimtes zijn niet alleen fysieke 'tussenplekken' in de stad waar eenheidsworst en uitsluiting worden bevraagd. Het gaat ook om tussenruimte in onze verbeelding van de stad. De twee contrasterende verhalen van Sarah Lee en Mette Maria maakten het onderscheid tussen dominante en gemarginaliseerde posities in de stad voelbaar. In een tussenruimte kan het dominante perspectief op achtergestelde stadswijken als minderwaardig ten opzichte van meer welvarende wijken veranderen. Het verhaal dat de Amerikaanse hiphop artiest Open Mike Eagle vertelt op zijn album *Brick Body Kids Still Daydream* laat dit zien. Voor mij resoneert dit verhaal met het verhaal van Belcampo, omdat het ook gaat over de bereidheid om je te verplaatsen in het perspectief van de ander, om mechanismen van stedelijke ongelijkheid te kunnen doorbreken.

Op het album brengt Open Mike Eagle een ode aan de Robert Taylor Homes, een 'public housing project' aan de zuidkant van Chicago waar hij is opgegroeid. Deze wijk bestond uit 28 bijna identieke flats en was lange tijd het grootste housing project van de Verenigde Staten, totdat het in 2007 werd gesloopt (Hunt, 2001). De flats waren begin jaren '60 gebouwd en voornamelijk bewoond door zwarte families die ontmoedigd werden om hun intrek te nemen

in het centrum van de stad. De wijk kreeg al snel een slechte reputatie vanwege armoede, drugshandel en gang gerelateerd geweld. De bewoners voelden zich decennia lang vergeten door de overheid, tot de slecht onderhouden flats uiteindelijk gesloopt werden.

Als een hedendaagse Belcampo probeert Open Mike Eagle de ziel te vangen van de leefomgeving die hem heeft gevormd. Waar Belcampo zichzelf verdeelde over de zielen van 10.000 stadsgenoten in de hoop zijn stad te kunnen doorgronden, kruipt Open Mike Eagle in de ziel van de stenen zelf, om zo een lyrisch monument te bouwen voor een verzameling flats die anders wellicht in vergetelheid zou raken. In het nummer *Legendary Iron Hood* introduceert hij zichzelf als kleine jongen die opgroeit in de flats[8]. Hij houdt van superhelden en stelt zich voor dat zijn capuchon hem magische bescherming biedt tegen de gevaren in zijn buurt. In het nummer *Brick Body Complex* wapent de jongen zich tegen stigmatisering: 'Ik zal nooit in je beschrijvingen passen, ik ben een reus, laat niemand je iets anders vertellen. Ze liegen. Een reus en mijn lichaam is een gebouw' rapt hij. Zo wordt niet alleen de capuchon, maar de hele gebouwde leefomgeving waar de jongen zich mee identificeert een beschermend harnas. In de videoclip bij dit nummer zien we een ketting van mensen van kleur die de flats beschermen tegen nietsvermoedende hipsters, die kombucha uit jampotten drinken terwijl ze toekijken hoe de bouwvakkers met sloophamers arriveren[9]. In zijn verbeelding wordt Open Mike Eagle zelf het gebouw waarin hij en vele andere kinderen droomden van hun eigen superkrachten. Zoals de titel van het album stelt: ook kinderen met een bakstenen lichaam dagdromen.

Open Mike Eagle creëert in zijn muziek een tussenruimte waarin letterlijk de gebouwde *ville* en de geleefde *cité* bij elkaar komen. In die tussenruimte nodigt hij luisteraars uit om de wijk waarin hij opgroeide van binnenuit te leren kennen. Daarmee dwingt hij betrokkenheid af van buitenstaanders die zich normaal gesproken makkelijk distantiëren van zo'n wijk. Hij claimt eigenaarschap over het verhaal van zijn wijk door de waarde te benadrukken die bewoners zelf aan de flats geven.

Het verhaal van Open Mike Eagle biedt inspiratie om ons voor te stellen hoe solidariteit in de tussenruimte kan ontstaan. Die solidariteit begint bij het erkennen dat waardencreatie in de stad niet alleen bestaat uit economisch gewin, maar ook uit de herinneringen en dromen, de sociale structuren en stenen thuishavens van mensen die omzien naar elkaar terwijl de overheid het af laat weten.

Tussenpersonen

Tussenruimtes kunnen ook plekken zijn waar tussenpersonen een concrete aanpak van stedelijke ongelijkheid ontwikkelen. Mijn leeropdracht gaat niet alleen over verhoudingen tussen stadsbewoners met een meer of minder geprivilegieerde positie, maar ook over verhoudingen tussen burger en overheid. Een van de belangrijkste ambities van de gemeente is om het eigenaarschap van bewoners te versterken; niet alleen eigenaarschap over de beeldvorming van hun wijk, maar ook over het beleid dat hun leefomstandigheden beïnvloedt.

[8] Zie: Legendary Iron Hood - YouTube
[9] Zie: Open Mike Eagle - Brick Body Complex | Official Video (youtube.com)

Vanaf de opkomst van het new public management in de jaren tachtig tot aan de introductie van de participatiesamenleving hebben verticale staat-burgers relaties steeds meer plaatsgemaakt voor een ideaal van ‘governing through community’ (Rose, 1996; Vollebergh, De Koning & Marchesi, 2021). De staat zou niet langer top-down invloed moeten uitoefenen op de samenleving. Er is meer nadruk komen te liggen op de intieme nabijheid van overheidsinstellingen in gemeenschappen op wijkniveau. Sinds de verschillende decentralisaties wil de overheid sociale vraagstukken samen met lokale partners oppakken (Bredewold et al., 2018). De hoop is dat voorzieningen zo dichter bij bewoners gebracht kunnen worden, dat risico’s in een vroeger stadium gesignaleerd kunnen worden, én dat bewoners zelf meer verantwoordelijkheid nemen om problemen op te lossen. Het ideaal van ‘governing through community’ is in de praktijk vooral een manier gebleken om verregaande bezuinigingen op publieke voorzieningen en sociale zekerheid door te voeren[10].

Tegenwoordig groeit het besef dat een beroep op de eigen verantwoordelijkheid van burgers niet volstaat om urgente stedelijke problematiek het hoofd te bieden. De toenemende armoede, groeiende gezondheidsverschillen, weerbarstige energietransitie, vastgelopen zorgsystemen en tekorten in het onderwijs zijn te complex. Hierdoor is er vraag naar échte gelijkwaardige, co-creatieve samenwerking tussen overheden, organisaties uit het maatschappelijk middenveld en bewoners. Wanneer burgers meer eigenaarschap ervaren in beleidsprocessen leidt dat tot het terugbrengen van de menselijke maat, is de aanname, zoals recent verwoord door Kim Putters bij zijn afscheid als directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau[11]. Beleidsmakers moeten meer inzicht krijgen in hoe beleid verschillend uitpakt voor burgers met verschillende maatschappelijke posities. Mensen met minder privileges moeten er op kunnen vertrouwen dat zij rechtvaardig behandeld worden door instituties die gedegen inzicht hebben in hun ervaringen en belangen. Meer ervaringskennis in beleid kan hier aan bijdragen, want tot nu toe wordt beleid vooral gemaakt door mensen die zelf de negatieve effecten van ongelijkheid niet aan den lijve ondervinden[12].

Zogenaamde ‘street level professionals’ van organisaties uit het maatschappelijk middenveld die direct met bewoners samenwerken, ‘street level bureaucrats’ - ambtenaren in de uitvoering - en informele sleutelfiguren spelen als tussenpersonen een belangrijke rol in de samenwerking tussen overheden en bewoners (Lipsky, 2010; Zacka, 2017; De Groot et al., 2023; Ghorashi, Boersma & Azarhoosh, 2023a). Ze zetten zich vaak expliciet in om meer praktisch opgeleide mensen, mensen van kleur, vrouwen en jongeren te betrekken bij politiek en beleid (Verhoeven & Tonkens, 2023). Ze brengen verschillende groepen bewoners die achterstelling ervaren met elkaar in contact, helpen hen hun organisatievermogen te versterken en representanten van de overheid beter te bereiken. In feite nemen ze hiermee de rol aan van community organizers, die gemeenschappen ondersteunen in een proces van collectieve belangenbehartiging en community development (Minkler & Wakimoto, 2022).

---

[10] Zie o.a.: Sociaal professionals werken om verschraling collectieve voorzieningen heen – Sociale Vraagstukken, Georganiseerde onmacht | Rapport | Algemene Rekenkamer en Aanzienlijke verschillen tussen sociale klassen in Nederland | Nieuwsbericht | Sociaal en Cultureel Planbureau (scp.nl) en Uitkeringen in Nederland: steeds iets minder, steeds iets selectiever - NRC en Doelstellingen Participatiewet nauwelijks behaald | Nieuwsbericht | Sociaal en Cultureel Planbureau (scp.nl)

[11] Zie: Vertrekkend SCP-directeur Kim Putters: Verdieping scheidslijnen in de samenleving schaadt onze democratie | Nieuwsbericht | Sociaal en Cultureel Planbureau

[12] Zie: Inzetten van ervaringskennis en -deskundigheid werkt | Movisie en Geef ervaringskennis en -deskundigen een serieuze positie – Sociale Vraagstukken

Zij bewegen zich precies in de tussenruimte, die vaak als kloof tussen leef- en systeemwereld wordt aangeduid. Tussenpersonen dragen daar bij aan de ontwikkeling van lokaal leiderschap en zetten samen met gemeenschappen hun belangen op de agenda van overheidsinstellingen.

Dat is hard nodig want klassieke, formele participatieprocessen versterken vooral de invloed van mensen die de institutionele wegen al goed weten te bewandelen. Antropologe en politicologe Nanke Verloo en sociologen Michiel Stapper en Jan Willen Duyvendak stellen dat de democratische doelstellingen van bewonersparticipatie vaak misleidend zijn (Verloo, 2023; Stapper & Duyvendak, 2020). Meestal doet een eenzijdige groep bewoners mee en er kan nooit recht gedaan worden aan álle belangen. Ideologische of politiek geladen discussies over conflicterende belangen worden vaak uit de weg gegaan. Bewoners moeten een ondernemende houding hebben, positief ingesteld, communicatief en flexibel zijn, goed kunnen onderhandelen en economische waarden erkennen om serieus genomen te worden. Dit leidt ertoe dat het sociaal, cultureel en intellectueel kapitaal van theoretisch opgeleide, witte middenklasse bewoners het meest wordt gewaardeerd door institutionele partners. Bewoners die al goede connecties hebben met instituties doen eerder mee en krijgen de mogelijkheid om stedelijke vraagstukken te definiëren vanuit hún perspectief. Het perspectief van bewoners die deze connecties niet hebben of te druk zijn met het veiligstellen van hun eigen bestaanszekerheid blijft veelal buiten beschouwing. Hierdoor dreigen processen van participatie al bestaande mechanismen van ongelijkheid en uitsluiting in stand te houden of zelfs te versterken. Het garanderen van een waardig bestaansminimum, toegang tot basisvoorzieningen en een goede en gezonde leefomgeving, ongeacht welke bewoners hierover hebben meegedacht, blijft daarom een belangrijke taak van de overheid in het bestrijden van ongelijkheid.

Toch is meer cocreatieve samenwerking tussen burgers en overheid nodig om te voorkomen dat beleid nadelig uitpakt voor bewoners in een achtergestelde positie. Verloo stelt dat met participatie de ervaringen en ideeën van bewoners ingezet kunnen worden als belangrijke kennisbron om beleid beter te laten aansluiten bij hun leven. Dit kan alleen in een inclusief proces waarin bewoners die achterstelling aan den lijve ondervinden zich écht gehoord voelen als experts. Een proces waarin verschillende kennisbronnen en ervaringen worden gewaardeerd, en waarin conflict, wrijving en ongemak niet uit de weg worden gegaan. Tussenpersonen die een vertaalslag kunnen maken tussen ervaringskennis en institutionele kennis, en die kunnen opereren in het spanningsveld dat ontstaat in een context van machtsongelijkheid, kunnen een belangrijke rol spelen in zulke cocreatieve processen.

Het navigeren van dit spanningsveld van verschillende belangen en machtsverhoudingen is complex. Recente wetenschappelijke literatuur over ‘brokerage’ laat zien dat tussenpersonen juist omdat ze vertalen tussen verschillende logica’s en perspectieven van burgers en instituties moeilijk te positioneren zijn (Koster, 2014; Lindquist, 2015; Bräuchler, Knodel & Röschenthaler, 2021). Daarom worden ze snel gezien als onbetrouwbaar of opportunistisch. Tussenpersonen die zich te veel engageren met bewoners worden gewantrouwd door instituties en vice versa. Ze bevinden zich in schurende verhoudingen die door belangenstrijd, spraakverwarring, onbegrip en argwaan gekenmerkt worden. Tegelijkertijd kunnen tussenpersonen vanuit hun schakelpositie bijdragen aan het vertrouwen in overheidsinstanties en de brede welvaart van de mensen waar ze mee werken. Het is interessant om juist hun rol als schakels in wat sociologe Elena Ponzoni ‘een keten van vertrouwen’ tussen burger en

overheid noemt nader te onderzoeken. Staat-burgerrelaties bestaan immers niet alleen uit directe relaties tussen bestuurders en bewoners maar eerder uit een veelvoud aan relaties tussen allerlei actoren. Tussenpersonen krijgen nog niet altijd erkenning voor de positie die zij in dit spanningsveld innemen en we weten nog te weinig over hoe zij hun rol zelf opvatten en invullen. Het is interessant om te onderzoeken hoe zowel professionele als informele tussenpersonen legitimiteit krijgen van bewoners en institutionele partners, en welke dilemma's ze ervaren bij het navigeren tussen verschillende belangen en in complexe machtsrelaties. Ik wil de komende jaren onderzoeken hoe deze tussenpersonen in hun alledaagse werkpraktijk bezig zijn om het vertrouwen en het onderlinge begrip tussen bewoners en instituties te versterken en wat zij nodig hebben om dit werk op een voor hen betekenisvolle en effectieve manier te kunnen doen.

De cypher als plaats voor tussendenken

Inclusieve samenwerkingspraktijken tussen bewoners en overheid, waarin verschillende kennisbronnen bij elkaar komen, vinden al plaats in de stad. Afgelopen zomer organiseerde Verdedig Noord, een beweging van bewoners die kritiek levert op de gentrificatie van Amsterdam Noord, haar eerste sessie in het kader van de School voor Strijders. Hiermee beoogt Verdedig Noord een platform te creëren voor kennisontwikkeling over een solidaire stad. In buurthuis De Rietwijker in de Banne kwam een groep van zo'n twintig gemeenteambtenaren en bewoners bij elkaar voor een hiphop college van Massih Hutak, woordvoerder van Verdedig Noord. De aanwezigen gingen daarna in een cypher, een cirkel van improvisatie zoals bekend uit de hiphop scene, met elkaar in gesprek over belangrijke uitdagingen die de stad op dit moment kent. Hiphop maakt het mogelijk om verhalen over lokale identiteiten en ervaringen te verbinden met thema's die op breder niveau spelen, zoals het behoud van het bestaande sociale weefsel in wijken waar veel duurdere woningen worden bijgebouwd, of de vraag hoe sociale en ecologische rechtvaardigheid met elkaar gecombineerd kunnen worden in nieuwbouwwijken waar de groenvoorzieningen vooral toegankelijk zijn voor bewoners met een koopwoning. Hiphop, zo vertelde Hutak in zijn college, biedt jonge mensen die opgroeien in achtergestelde wijken de mogelijkheid om eigenaar te worden van hun eigen verhaal. Net als Open Mike Eagle stelde hij dat de omgeving waarin hij is opgegroeid voor hem geen decor is, maar een belangrijk personage in het verhaal dat hij wil vertellen over de stad. Dat verhaal gaat over de sociale waarde van samenleven en niet over de economische waarde van grond en bakstenen. Het gaat ook over de noodzaak om nieuwe taal te ontwikkelen waarin we over een nieuwe stedelijke realiteit kunnen spreken. Een realiteit waarin bewoners uit achtergestelde wijken niet als serieuze gesprekspartners worden gediskwalificeerd omdat ze kwetsbaar of kansarm zouden zijn. En een realiteit waarin bewoners en beleidsmakers een gelijkwaardige informatiepositie hebben in de samenwerking. Dat kan alleen als ambtenaren praten in een taal die iedereen begrijpt en als iedereen zich vrij voelt om zich op zijn of haar eigen manier uit te drukken.

De School voor Strijders maakt gebruik van de cypher om bewoners, architecten, projectontwikkelaars en beleidsmakers samen oplossingen voor stedelijke problematiek te laten bedenken. De cypher is van oudsher een hiphop improvisatiecirkel waarin mc's of breakdancers bij elkaar komen om elkaar hun skills te laten zien in een vrije flow van inspiratie (Ozelkan, 2022). In de cypher heeft iedereen een gelijke uitgangspositie.

Deelnemers geven elkaar de ruimte om hun eigen verhaal te vertellen, op elkaar in te spelen en elkaar aan te vullen. Gemeenschappelijkheid en wederkerigheid staan centraal. Vooral de dynamiek die ontstaat tussen deelnemers bepaalt het unieke karakter van elke cypher. Zo brengen de deelnemers elkaar op nieuwe ideeën. De School voor Strijders kiest voor de cypher, om duidelijk te maken dat hiphop als spiegel van de maatschappij evenveel status en betekenis heeft als sociaalwetenschappelijke analyses of ontwerpen van planologen en architecten[13]. Verschillende kennisbronnen over stedelijke ontwikkeling komen samen: Hutak's kennis van hiphop cultuur, de ervaringskennis van bewoners en professionele kennis van beleidsmakers. De perspectieven van bewoners die zelf het meest ervaring hebben met de negatieve effecten van ongelijkheid vormen steeds het vertrekpunt. De cypher is daarmee een voorbeeld van een tussenruimte waarin niet-dominante kennisbronnen als relevant erkend worden om de stad als geheel verder te helpen.

Het zijn praktijken zoals de cypher van de School voor Strijders die laten zien waar een 'tussendenken' kan ontstaan over het versterken van het eigenaarschap, de welvaart en het welzijn van bewoners die nu vooral achterstelling ervaren. Antropologe Halleh Ghorashi beschrijft tussendenken als een denken dat 'normaliserende macht' bevraagt (Ghorashi, 2022; Ghorashi, Boersma & Azarhoosh, 2023b). Vanuit het normdenken ontstaat een bovenmatige nadruk op achterstanden. Sociale groepen en plaatsen die afwijken van de norm worden gezien als kwetsbaar of kansarm. Ze moeten uit een positie van achterstand geholpen worden, maar wel volgens de dominante maatstaf van het normdenken. Tussendenken maakt het mogelijk ervaringen van achterstelling en ongelijkheid niet vanuit het dominante perspectief, maar juist vanuit het perspectief van de ander te begrijpen. Het concept 'tussendenken' heeft ook wortels in dekoloniaal denken. Wat verschillende dekoloniale auteurs 'grensdenken' noemen maakt kritiek mogelijk op de manier waarop mensen van kleur en mensen met een migratieachtergrond in een Westerse context vandaag nog steeds als minderwaardige 'ander' worden beschouwd (Saldívar, 2006; Anzaldúa, 2007; Mignolo & Tlostanova, 2006; Mignolo, 2011). Tussendenken kan alleen ontstaan als de ander niet langer afhankelijk is van toestemming vanuit het normdenken om te mogen bestaan. Het vraagt om het vermogen te kijken met de ogen van de ander. Het ontstaat waar mensen die als ander worden gezien ontregelend aan het werk kunnen gaan en waar mensen in invloedrijke posities bereid zijn om de regels aan te passen.

Een week geleden won de PVV onze nationale verkiezingen met een expliciet racistisch, islamofoob en xenofoob partijprogramma. Het is nu meer dan ooit nodig om mechanismen van ontmenselijking te benoemen, analyseren en bestrijden. Die mechanismen zijn niet alleen aanwezig in de huidige politieke staat-burgerrelaties, maar ook in de ongelijke relaties tussen de marge en het centrum van onze stad, zoals blijkt uit de twee contrasterende verhalen van Sarah Lee en Mette Maria waar ik mijn oratie mee begon. Het is ook nodig om de zorgen van mensen die zich in de steek gelaten voelen door de overheid serieus te nemen en tegelijkertijd af te wijzen dat migranten de schuld krijgen van het gebrek dat anderen ervaren. We hebben nu meer dan ooit tussenpersonen nodig die verschillende werelden bij elkaar kunnen brengen, en in die ontmoeting fricties niet uit de weg gaan, maar wel het wegzetten van anderen als minderwaardig tegengaan. Het vermogen om te kijken met de ogen van de ander zullen we

[13] Het werk van hip hop architect Mike Ford is een inspiratiebron. Zie: Hip Hop Architecture: The Post Occupancy Report of Modernism | Mike Ford | TEDxMadison (youtube.com)

moeten koesteren en uitbouwen. Ik beoog met mijn onderzoek bij te dragen aan een tussendenken waarin dat vermogen centraal staat. Het ontstaat in fysieke of culturele tussenruimtes en inspirerende verhalen, zoals dat van Belcampo en Open Mike Eagle. Het ontstaat ook in samenwerkingspraktijken zoals de cypher van de School voor Strijders, en het kan ons hoop bieden op solidariteit.

Ik hoop u allen vaker te ontmoeten in tussenruimtes waarin we stedelijke ongelijkheid kunnen bestrijden. Daar zullen we allemaal vanuit onze eigen posities én tussenposities nu meer dan ooit een bijdrage aan moeten leveren.

Dankwoord

Nu rest mij nog mijn dank uit te spreken aan de mensen die mij op weg naar deze oratie hebben vergezeld.

Allereerst wil ik het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam, de decaan van de faculteit van Maatschappij en Gedragswetenschappen en de gemeente Amsterdam bedanken voor het in mij gestelde vertrouwen.

Jochem, Rivke, Willem, Justus, Fenne, Nathalie en alle GPIO collega's van de UvA voor het warme welkom bij mijn nieuwe academische thuis.

Marike ter Linde, Janne, Jorien, Cera, Rachelle, Tessa en alle andere collega's van het Stedelijk Strategieteam van de gemeente Amsterdam voor jullie steun en omdat jullie laten zien dat ook de overheid kan swingen.

Michelle, Mai, Marieke Slootman, Jacomijne, Lieke, Sharifah en alle andere collega's van het lectoraat Jeugd en Samenleving bij Hogeschool Inholland voor jullie enorme steun, kritische blik, bevlogenheid, maatschappelijk engagement én persoonlijke betrokkenheid. Zonder jullie als mijn werkfamilie had ik hier überhaupt niet gestaan.

Anouk, Maartje, Sarah en alle collega's en partners van het project Crafting Resilience, voor de scherpe gedachtewisseling en de gedeelde ambitie om met onderzoek écht bij te dragen aan sociale verandering.

Hanane, Terra, Massih, Thijs en alle andere strijders van Verdedig Noord, omdat jullie me hoop en inspiratie geven.

Elena, voor het munten van de term 'keten van vertrouwen' waar ik veel aan refereer de laatste tijd.

Marike Splint, voor je vriendschap en omdat je me op het spoor van Belcampo hebt gezet. René en Wessel, voor de goede gesprekken over de stad.

Ruud omdat ik het vermogen om de tussenruimte in al haar complexiteit niet uit het oog te verliezen van jou heb geleerd.

Al mijn andere lieve familie en vrienden voor het levensgeluk dat ik met jullie mag delen.

En tot slot Niels en Victor, omdat we samen luisteren naar Open Mike Eagle, omdat jullie me het gevoel geven dat ik het kan als ik er zelf nauwelijks in geloof, omdat ik het veel minder spannend vind om op dit podium te staan terwijl ik jullie zie zitten en omdat alle omzwervingen in de stad pas van waarde zijn met jullie aan mijn zijde.

Ik heb gezegd.

Literatuur

Anzaldúa, G. (2007). *Borderlands: The new mestiza*. Aunt Lute Books.

Belcampo (1959). 'Avontuur in Amsterdam'. In *Tussen Hemel en Afgrond* (pp. 11-38). Uitgeverij Kosmos.

Boer, R. (2023). *Smooth City: Against Urban Perfection, Towards Collective Alternatives*. Valiz.

Bräuchler, B., Knodel, K., & Röschenthaler, U. (2021). Brokerage from within: A conceptual framework. *Cultural Dynamics*, *33*(4), 281-297.

Bredewold, F. H., Duyvendak, J. W., Kampen, T. G., Tonkens, E. H., & Verplanke, L. H. (2018). *De Verhuizing van de Verzorgingsstaat: Hoe de Overheid Nabij Komt*. Van Gennep.

De Groot, G., Van Wijk, E., Herben, M., Ferguson, J. E., & Majoor, S. (2023). *Boundary spanners in actie: Handelingsmogelijkheden voor professionals bij domeinoverstijgende grootstedelijke vraagstukken.* Hogeschool van Amsterdam.

Ghorashi, H. (2022). "Tussenruimtes" als broedplaats van verdraagzaamheid. In M. ter Hooven (ed.), *Ware Tolerantie*, *hoe we onszelf kunnen zijn en elkaar toch kunnen verdragen* (pp. 89-99). Van Gennep.

Ghorashi, H., Boersma, K., & Azarhoosh, F. (2023a) 'Inclusief besturen: met tunnelvisies en cijferdenken komen we er niet'. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken,* (4), 30-35.

Ghorashi, H., Boersma, K., & Azarhoosh, F. (2023b). 'Tussen-denken en inclusief besturen rond armoede'. In *Maatschappelijke Bestuurskunde: Hoe verbindende bestuurskundigen (kunnen) inspelen op maatschappelijke vraagstukken* (pp. 97-113). Uitgeverij Boom.

hooks, b. (2015). Choosing the margin as a space of radical openness. In *Women, Knowledge, and Reality* (pp. 48-55). Routledge.

Hunt, D. B. (2001). What went wrong with public housing in Chicago? A history of the Robert Taylor Homes. *Journal of the Illinois State Historical Society (1998-)*, *94*(1), 96-123.

Koster, M. (2014). Bridging the cap in the Dutch participation society: New spaces of governance, brokers, and informal politics. *Etnofoor*, *(26)*2, 49-64.

Lindquist, J. (2015). Brokers and Brokerage, Anthropology of. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Science* (2nd ed.), Wright, J. (ed.), 870-874. Elsevier.

Lipsky, M. (2010). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public service*. Russell Sage Foundation.

Mignolo, W. (2011). Geopolitics of sensing and knowing: on (de)coloniality, border thinking and epistemic disobedience. *Postcolonial Studies*, *(14)*3, 273-283.

Mignolo, W. D., & Tlostanova, M. V. (2006). Theorizing from the borders: Shifting to geo- and body-politics of knowledge. *European Journal of Social Theory*, *9*(2), 205-221.

Minkler, M., & Wakimoto, P. (2022). *Community Organizing and Community Building for Health and Social Equity*. Rutgers.

Nancy, J.-L. (1991). *The inoperative community*. University of Minnesota Press.

Nancy, J.-L. (2000). *Being Singular Plural*. Stanford University Press.

Ozelkan, E. (2022). Hip hop in practice: The cypher as communicative classroom. *Pedagogy, Culture & Society*, 1-18.

Pinkster, F. M., Ferier, M. S., & Hoekstra, M. S. (2020). On the stickiness of territorial stigma: Diverging experiences in Amsterdam's most notorious neighbourhood. *Antipode*, *52*(2), 522-541.

Rose, N. (1996). The death of the social? Re-figuring the territory of government. *Economy and Society*, (25)3, 327-356.

Saldívar, J. D. (2006). Border Thinking, Minoritized Studies, and Realist Interpellations: The Coloniality of Power from Gloria Anzaldúa to Arundhati Roy. In L. M. Alcoff, M. Hames-García, S. P. Mohanty, P. M. L. Moya (Eds.), *Identity politics reconsidered*. *The Future of Minority Studies* (pp. 152-170). Palgrave Macmillan US.

Sennett, R. (2019). *Building and Dwelling: Ethics for the City.* Penguin Books.

Stapper, E. W., & Duyvendak, J. W. (2020). Good residents, bad residents: How participatory processes in urban redevelopment privilege entrepreneurial citizens. *Cities: The International Journal of Urban Policy and Planning*, *107*, 102898.

Stavrides, S. (2015). 'Common Space as Threshold Space: Urban Commoning in Struggles to Re-appropriate Public Space'. *Footprint: Commoning as Differentiated Publicness, 16,* 9-20.

Turner, V. (1987). Betwixt and between: The liminal period in rites of passage. *Betwixt and between: Patterns of masculine and feminine initiation*, 3-19.

Van Dijk, M. M. (2023). *Mimosa.* Prometheus.

Van Gent, W., & Jaffe, R. (2017). Normalizing urban inequality: Cinematic imaginaries of difference in postcolonial Amsterdam. *Social & Cultural Geography*, *18*(4), 553-572.

Verhoeven, I., & Tonkens, E. (2023). Enabling civic initiatives: frontline workers as democratic professionals in Amsterdam. *Local Government Studies*, *49*(4), 821-840.

Verloo, N. (2023). Ignoring people: The micro-politics of misrecognition in participatory governance. *Environment and Planning C: Politics and Space*, *41*(7), 1474-1491.

Vermeulen, F., Kaulingfreks, F., & Redan, S. (2022). *Lage lokale betrokkenheid en grote ongelijkheid*. Universiteit van Amsterdam en Hogeschool Inholland. Geraadpleegd op 17 oktober 2023, van https://openresearch.amsterdam/nl/page/91442/rapport-lage-betrokkenheid-en-grote-ongelijkheid

Vollebergh, A., De Koning, A., & Marchesi, M. (2021). Intimate states: Techniques and entanglements of governing through community in Europe. *Current Anthropology*, *62*(6), 741-770.

Wissink, L. (2021). *'We hebben niet de middelen om onszelf 100% te geven' Een zoektocht naar de (on)mogelijkheden voor processen van empowerment onder thuisloze en ongedocumenteerde jongeren.* Hogeschool Inholland. Bron: 'We hebben niet de middelen om onszelf 100% te geven' (inholland.nl)

Zacka, B. (2017). *When the state meets the street: Public service and moral agency*. Harvard University Press.

Foto: Victor Kaulingfreks